

شماره دوم

اردیبهشت ۱۴۰۰

دکتر محمود مسائلی

بنیانگذار و دبیرکل اندیشکده جهانی نظریه‌های بدیل و معضلات جهانی

سید احمد حسینی

پژوهشگر ارشد در اندیشکده تدبیر آب ایران

گفتارشان آب

اخلاقیات به مثابه آیین‌های رفتاری

رهیافتی برای ادراک صحیح مفهوم توسعه

اندیشکده تدبیر آب ایران
دفتر مرکزی: تهران، خیابان ولیعصر، پلاک ۱۰۰

مقدمه

چرا باید با نگرشی اخلاقی به مفهوم توسعه و مسائل آن از جمله آب نگاه کرد؟ آیا عناصر گوناگون مرتبط با توسعه جوامع شامل آب، خاک، هوا، نیروی انسانی و ... ضرورتاً اجزای اصلی توسعه به شمار می‌روند؟ آیا صرف در اختیار گرفتن حداکثری ظرفیت‌های طبیعی و انسانی، دلالت بر حرکت در مسیر توسعه خوب دارد؟ غالباً متون سیاستی جریان اصلی اندیشه دلالت بر این گفتمان دارند که در صورت تحقق چنین شرایطی، جامعه در مسیر توسعه قرار گرفته است، حال آن‌که نگرش اخلاقی به توسعه، مؤید بر این نکته نیست، و وجود فاکتورهای دیگری را بر بودن در مسیر توسعه ضروری می‌داند. این یادداشت بر صدد است تا به اختصار، بیان روشن‌تری در خصوص مفهوم توسعه‌یافتگی برپایه نگرش‌های اخلاقی انسان محور ارائه دهد.

■ ماهیت توسعه

مفهوم توسعه منبعث از عقلانیت مدرن و بر پایه موضوع انتخاب آزاد انسان در چارچوب فردگرایی شکل گرفته است که از قرن شانزدهم میلادی و در مخالفت با جزم‌اندیشی و متابعت محض دینی، وارد ساحت اندیشه و زندگی جامعه بشری شده است. برپایه این عقلانیت که انسان ملاک و معیار اصلی آن است، و همه انسان‌ها برخوردار از ظرفیت عقلایی در فهم و استدلال موضوعات هستند، بنابراین انسان‌ها می‌توانند برپایه فهم‌ها و استدلال‌های خود، شرایط زندگی خود را تعریف نموده، رنج‌های انسانی را به پایین‌ترین درجه ممکن تقلیل داده، و رفاه و سعادت‌مندی را تحقق بخشند. برپایه چنین مفاهیم بنیادینی، توسعه‌یافتگی در معنای اصیل خود مادامی قابل تحقق است که مدل‌های توسعه دو اصل را دنبال نمایند:

(۱) امکان پذیر بودن مشارکت آگاهانه مردم

(۲) تغییر شرایط بر پایه تحقق اراده جمعی انسان‌ها

۹۹

توسعه‌یافتگی در معنای اصیل خود مادامی قابل تحقق است که مدل‌های توسعه دو اصل را دنبال نمایند:
(۱) امکان پذیر بودن مشارکت آگاهانه مردم
(۲) تغییر شرایط بر پایه تحقق اراده جمعی انسان‌ها

■ ابعاد توسعه‌یافتگی

هنگامی که صحبت از توسعه‌یافتگی می‌شود، باید توجه داشت که توسعه مفهومی چندبعدیست، شامل ابعاد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و انسانی؛ که متقابلاً پیش‌برنده و مقوم یکدیگرند. به معنای دیگر، سنجش توسعه‌یافتگی یک جامعه نه صرفاً براساس شاخص‌های توسعه اقتصادی و رفاه اجتماعی، بلکه براساس شاخص‌های ناظر به ابعاد چهارگانه ارزیابی می‌گردد. بنابراین، کشورهایی توسعه‌یافته تلقی می‌گردند که برخوردار از سطوح قابل قبولی از شاخص‌های ناظر به ابعاد چهارگانه هستند.

• توسعه اقتصادی

جوامعی که برخوردار از ساختارهای اجتماعی-اقتصادی مرتبط با انباشت ثروت بوده و از برتری نسبی در شاخص‌های اقتصادی مانند درآمد ناخالص داخلی (GDP) برخوردار باشند، به لحاظ اقتصادی از توسعه‌یافتگی اقتصادی برخوردار هستند. به طور مثال کشورهای توسعه‌یافته‌ای مانند آلمان و ژاپن و حتی کشورهای حوزه خلیج فارس، که در قیاس با گذشته خود در حدود ۴۰۰ سال پیش، از زاویه اقتصادی ثروتمندتر، و از زیرساخت‌های بهداشتی مناسب‌تری برخوردار هستند. این بعد از توسعه‌یافتگی عموماً وجه غالب فهم جهانی از توسعه تصور می‌گردد.

• توسعه سیاسی

جوامعی که مردمان آن برخوردار از فضای باز سیاسی بوده،

به نحوی که بتوانند نظرات خود را در تمام سطوح سیاستی بدون هیچ واگه‌ای ارائه کنند، و بر پایه این آزادی در فرایند تصمیم‌گیری‌ها مشارکت ورزیده و اعمال نظر نمایند، برخوردار از توسعه‌یافتگی سیاسی هستند.

• توسعه اجتماعی

مادامی که مردم در یک جامعه برخوردار از سطح بالایی از آگاهی نسبت به مسائل توسعه بوده و بتوانند در فضایی برخوردار از آزادی و شفافیت به نقد مسائل بپردازند، این جامعه در مسیر توسعه اجتماعی قرار گرفته است.

• توسعه انسانی

برخورداری مستمر از سطح بالایی از به‌ورزی و سعادت به معنای انسانی، و امکان بهبود مستمر آن دلالت بر توسعه‌یافتگی انسانی یک جامعه دارد. برپایه این بعد از توسعه، جوامعی برخوردار از توسعه‌یافتگی هستند که متعهد به خوشبختی و به‌ورزی انسان‌ها در دیگر جوامع بوده، و در فرآیند کاهش رنج‌ها و آلام آن‌ها به منظور تحقق سعادت و به‌ورزی در آن کشورها مشارکت عمیق و متعهدانه‌ای دارند.

■ پیامدهای توسعه‌یافتگی

ناسامان

بنابر دلایلی، توسعه‌یافتگی براساس مدل‌هایی که تاکنون ارائه شده است، با معضلات و پیامدهای پیچیده و تو در تویی مواجه بوده است، شامل آلودگی و تخریب محیط‌زیست و منابع آب، تغییرات آب و هوایی، گسست‌های اجتماعی، مهاجرت، منازعات ژئوپلیتیکی و شکل‌گیری گروه‌های تبهکاری حرفه‌ای که صلح و امنیت ملی و بین‌المللی را با خطر مواجه می‌سازند. البته به باور بسیاری از متفکران توسعه، معضلات پیچیده ناشی از پیاده‌سازی مدل‌های توسعه به دلیل استفاده ابزارگونه از مفهوم توسعه برای سلطه بردیگران مانند سلطه‌گری مردان بر زنان، سلطه‌گری نظام‌های حقوقی بر ارزش‌های انسانی و اخلاقی، سلطه‌گری طبقه نخبگانی بر مردم عادی، سلطه‌گری باورهای خاص بر آگاهی عمومی و... واقع شده است.

مرکت به سمت توسعه‌یافتگی اصیل بر پایه اخلاقیات نیازمند ایجاد تمولی ژرف در نگرش و پیش‌فرض‌ها درباره مفهوم توسعه از یک سو، و تغییراتی بنیادین در روش‌شناسی توسعه از سوی دیگر است.

■ اخلاقیات^۱ به مثابه

آیین‌های رفتاری: رهیافتی

برای توسعه خوب

بنابر واقعیات مذکور، این پرسش مطرح است که توسعه‌یافتگی به معنای اصیل خود بر اساس چه مدلی می‌تواند شرایط مطلوب برای جوامع را به وجود آورده و آثار و عوارض منفی ناشی از توسعه نامناسب را نیز کاهش دهد؟ پاسخ به سوال را باید در تمرکز بر حوزه اخلاقیات به مثابه آیین‌های رفتاری در یک نظام اجتماعی و پوشش سیاست‌گذاری‌ها ذیل قواعد آیین‌های رفتاری جستجو کرد.

اخلاقیات به مثابه آیین‌های رفتاری به مجموعه توافقی‌های اجتماعی اشاره دارد که بر پایه **اراده جمعی انسان‌ها** و مبتنی بر **مشارکت آگاهانه** صورت پذیرفته و قواعدها و سیاست‌های ناظر بر رفتارهای انسانی را تحت پوشش و نظارت خود قرار می‌دهد. بر پایه این تعریف، حرکت به سمت توسعه‌یافتگی اصیل بر پایه اخلاقیات نیازمند ایجاد تحولی ژرف در نگرش و پیش‌فرض‌ها درباره مفهوم توسعه از یک سو، و تغییراتی بنیادین در روش‌شناسی توسعه از سوی دیگر است. تحقق این تحولات جمعی نیازمند این است که **در سه بعد تغییر نگرش راهبردی** صورت پذیرد:

• حرکت به سمت ادراکی جمعی از مفهوم توسعه‌یافتگی فراتر از آمار و ارقام

درک و فهم توسعه‌یافتگی بر پایه آمار و ارقام ضرورتاً به معنای توسعه‌یافتگی خوب برای جوامع نیست، موضوعی که متأسفانه در جوامع در حال توسعه مانند ایران به نحو پررنگ مشاهده می‌شود؛ چرا که آمار و ارقام کمتر توانسته‌اند بحث عدالت اجتماعی را فهم و تبیین کنند.

• همکاری بر پایه عقلانیت اجتماعی

عقلانیت به لحاظ اجتماعی ساخته شده، عقلانیتی است که مبتنی بر مشارکت آگاهانه، نقادانه و بدون محدودیت از سوی همه انسان‌ها در عرصه عمومی بروز و ظهور می‌یابد. بر اساس چنین عقلانیت اجتماعی است که همکاری بین انسان‌ها می‌تواند موجب شکل‌گیری نوعی اخلاقیات اجتماعی ناظر به سیاست‌های توسعه گردد که اراده جمعی انسان‌ها را باورمند بوده و در صحنه عمل بدان پایبند باقی خواهند ماند.

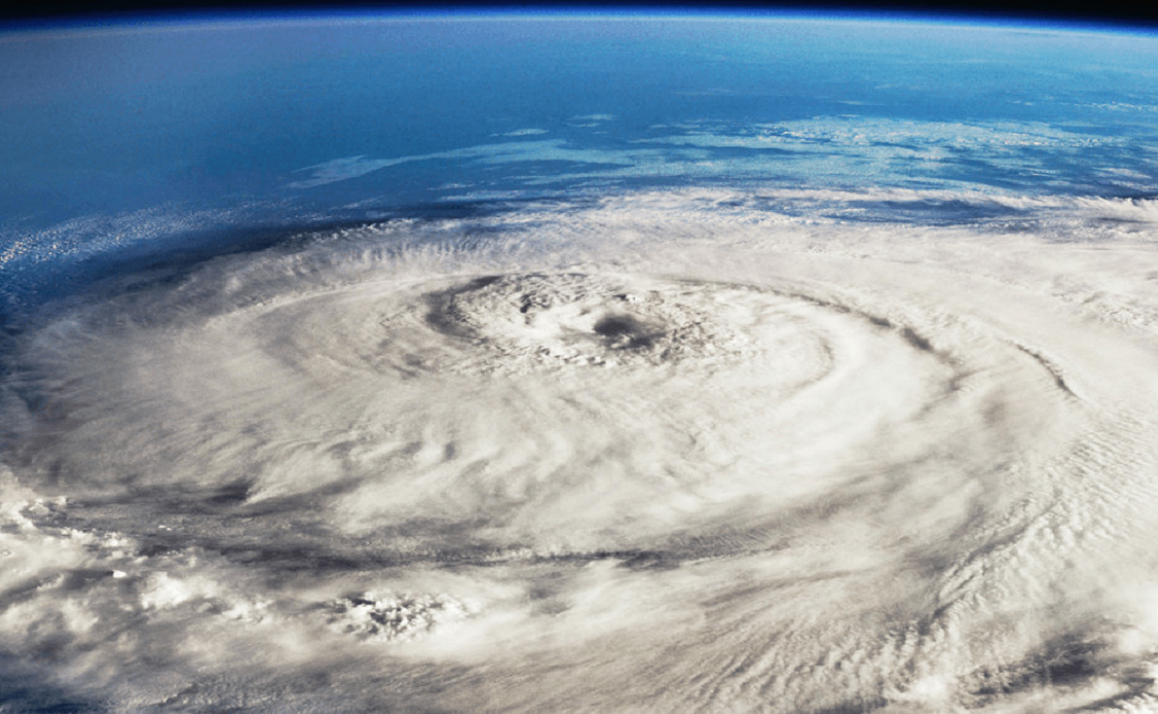
• پذیرش تکثر و برابری تفاوت‌ها

سومین تحول راهبردی در نگرش، ضرورت تصدیق و شناسایی سیاسی، قانونی و نهادی برابری تفاوت‌ها اعم از تفاوت‌های فرهنگی، هویتی، مذهبی، قومی، جنسیتی و... است. در واقع جامعه باید فراتر از احترام صرف به تفاوت‌ها، و یا آنچه که به تساهل معروف است، به سمت آمادگی برای پذیرش تکثر و اهمیت هم‌پرسی^۱ بر پایه شناسایی برابری تفاوت‌ها در تمام شئون حرکت کند، تا بتواند راه را برای حضور آگاهانه همه اراده‌های انسانی در جامعه مهیا کند.

در واقع جامعه باید فراتر از احترام صرف به تفاوت‌ها، و یا آنچه که به تساهل معروف است، به سمت آمادگی برای پذیرش تکثر و اهمیت هم‌پرسی بر پایه شناسایی برابری تفاوت‌ها در تمام شئون حرکت کند.

■ اهم توصیه‌های راهبردی برای حرکت به سمت توسعه یافتگی بر پایه اخلاقیات

برای اینکه یک جامعه بتواند به مرحله‌ای از توسعه یافتگی اخلاق محور دست یابد، بایستی برخی سیاست‌های راهبردی را سرلوحه خود قرار دهد، که در ادامه به اختصار برخی از مهم‌ترین آن‌ها ذکر می‌شود:

★ برقراری فرآیندی برای مشارکت آگاهانه برای عبور از فهم‌های سنتی به سوی ادراک صحیح شرایط جهانی

فهم صحیح تحولات جامعه جهانی در ابعاد سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و تکنولوژیکی خصوصاً از جانب متفکران جامعه می‌تواند بر پایه فرآیندی گفتگو محور صورت پذیرد. به طور مثال، فهم صحیح از مفهوم امنیت در چارچوب گفتمان جهانی کاملاً متفاوت از فهم کلیشه‌ای و سنتی است که مع الاسف این فهم سنتی موجب شکل‌گیری موانع فرهنگی، اقتصادی، سیاسی در مسیر توسعه اخلاقی جوامع را مهیا ساخته است. بنابراین برای رسیدن به فهم روشن و صحیح از تحولات بین‌المللی در ابعاد نظری و عملی، ضروری است تلاشی از سوی صاحب‌نظران صورت پذیرد تا به تغییر بنیادین نگرش‌ها در خصوص مفهوم توسعه منجر شود.

کمک به تغییرات عمیق ساختاری به منظور استقرار عدالت اجتماعی نکته‌ای ضروری برای حرکت به سمت توسعه یافتگی اخلاق محور است.

☆ توضیح روشنگرایانه مفهوم خیر عمومی

در همه جوامع در حال توسعه، کمک و یاری رساندن به هم‌نوع امری پسندیده تلقی می‌گردد که همچنان به‌نوبه خود پابرجاست. براین شیوه، آلام فردی کاهش پیدا کرده و موجبات تکامل اخلاق فردی کمک‌کننده را نیز مهیا می‌سازد. با این اوصاف، این رویکرد، صرفاً رویکردی تسکینی تلقی می‌گردد، زیرا که علل ساختاری نابرابری، فقر، و دیگر مصائب اجتماعی را نادیده می‌انگارد؛ لذا، متعهدشدن (مسئولیت‌پذیری) برای کمک به تغییرات عمیق ساختاری به‌منظور استقرار عدالت اجتماعی نکته‌ای ضروری برای حرکت به سمت توسعه‌یافتگی اخلاق‌محور است.

☆ بهره‌گیری از رویکردهای مشارکتی برای تولید

اندیشه و عبور از نظریه‌های نسخه‌پیچی شده

متعارف بین‌المللی

بهره‌گیری از نظریه‌های متعارف و شناخته‌شده که توسط دیگران و برای اقتضائات مکانی، زمانی و انسانی دیگری طرح‌ریزی شده است، صرفاً موجب اسارت فکری انسان‌ها و بالتبع درک ناصحیح از شرایط جهانی خواهد شد. امری که متأسفانه در دانشگاه‌های این سرزمین بسیار رایج و مرسوم است. بلکه در مقابل باید تلاش کرد بسترهای مقوم آگاهی‌بخشی‌های انتقادی را مهیا نمود تا بتوان از مسیر تحقق درک جمعی به تولید اندیشه‌ها و چارچوب‌های نظری راه‌گشا متناسب با شرایط سرزمینی دست یافت.

☆ عبور از مفهوم ملی‌گرایی^۱ به سمت مفهوم

ملیت‌گرایی^۲

برخوردار بودن از نوعی احساس تعلق به مفهوم ملیت، که بر پایه توافق انسان‌ها و پذیرش نگرش برابری تفاوت‌ها صورت پذیرفته باشد، می‌تواند اساس حرکت به سمت توسعه اصیل منظور گردد. بنابراین یکی از سیاست‌های راهبردی عبور از فهم ملی‌گرایی سنتی خواهد بود که تابعی از جغرافیا، نژاد و خرده‌فرهنگ‌هاست و توأمان، اهتمام به استقرار فهم و درکی جمعی از ملیت‌گرایی ضروری است که بر پایه فهم و اراده انسان تحقق‌پذیر است. از فواید تحقق چنین راهبردی، عبور از فهم‌های ناصحیح دشمن‌تراشی (محلی، منطقه‌ای و ملی) و حرکت به سمت نوعی احساس تعلق به یک جامعه انسانی فارغ از تفاوت‌ها خواهد بود.

برفوردار بودن از نوعی احساس تعلق به مفهوم ملیت، که بر پایه توافق انسان‌ها و پذیرش نگرش برابری تفاوت‌ها صورت پذیرفته باشد، می‌تواند اساس حرکت به سمت توسعه اصیل منظور گردد.

1. ethnic nationality
2. civic nationality

■ جمع‌بندی

براین موضوع باید واقف گردید که فهم از توسعه از طریق شاخص‌های اقتصادی، فهمی ناثواب از مفهوم توسعه‌ای است که در کشور رواج گردیده است؛ بدان خاطر که «توسعه» ماهیت وجودی خود را بر پایه اراده آزاد انسان تعریف کرده، و بر پایه این اصل اگر در یک محیط انسانی، انسان نتواند به شیوه آزادانه و آگاهانه حقوق و مسائل خود را فهم، نقد و انتخاب نماید، در واقع مفهوم توسعه به معنای اصیل خود درک نشده است. بنابراین می‌توان بیان کرد که موتور محرک توسعه که می‌تواند مفهوم توسعه‌یافتگی در معنای اصیل خود را در یک جامعه روشن سازد پاسخ به این پرسش بنیادین است که: «آیا آن‌گونه که می‌خواهیم هستیم؟!» در راستای پاسخ به این پرسش خواهد بود که مسؤلیت و نقش انسان در ارتباط با موضوعات گوناگون تبیین خواهد شد، و این امر محقق نخواهد شد مگر بر پایه یک فضای مشارکتی آگاهانه بر پایه پذیرش اصل برابری تفاوت‌ها در جامعه انسانی.

سلسله یادداشت‌های «گفتمان آب» حاوی اندیشه‌ورزی سیاستی برخی فرهیختگان پیرامون مسائل مرتبط با حکمرانی آب از زوایای معرفتی، تاریخی، مدیریتی، اقتصادی و ... است. در این یادداشت‌ها سعی بر این است تا به اختصار مباحثی طرح گردد که می‌تواند به فهم جمعی کنشگران و گرداران از مسأله حکمرانی آب در ابعاد گوناگون کمک شایانی نماید. این یادداشت‌ها در چارچوب پویش ملی «برمدار آب» در اندیشکده تدبیر آب ایران طرح‌ریزی، تولید و انتشار می‌یابد.

اندیشکده تدبیر آب ایران

نشانی: خیابان فتحی شقاقی، بین خیابان چهلستون و سیدجمال‌الدین اسدآبادی، پلاک ۴۵، طبقه ۴
تلفن: ۸۸۷۰۲۸۰۵-۸۸۷۰۲۰۱۳

BAR_MADAR3_AB

iwpri.ir

